

Türk Psikoloji Yazıları
1999, 3(1) 1-16

Kültürün Psikoloji Bilimindeki Yeri Üzerine Görüşler

Cem Şafak Çukur *

University of Nebraska-Lincoln

Özet

İkibinli yılların eşiğinde olduğumuz şu günlerde, kültürler arası psikolojiye ilginin hızla artmasına rağmen, psikoloji, genellikle kültürü insan davranışlarını etkileyen bir kaynak olarak değerlendirmemiştir. Bu yüzden bu yazının ilk kısmında, psikolojinin kültüre ikinci derecede önem vermesinin nedenleri belirtilmiştir. İkinci kısımda ise bu alandaki araştırmacıların çeşitli kuramsal yaklaşımlara dayanarak kültürün insan davranışları üzerindeki etkilerini araştıran soruları ışığında kültürler arası psikolojinin temel özellikleri ele alınmıştır. Kültürü insan düşünce ve davranışını şekillendirme ve etkilemede önemli bir faktör olarak gören üç temel oryantasyon sunulmuştur: Kültürler arası psikoloji, kültürel psikoloji ve yerli psikolojiler. Yazının son bölümünde, kültürün Türk psikoloji bilimindeki yeri de özetlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kültür, kültürlerarası psikoloji, insan davranışı, kültürel psikoloji

Views About the Place of Culture in Psychological Science

Abstract

Although interest in cross-cultural psychology has continued to grow in the closing years of the twentieth century, mainstream psychology in general has long ignored culture as a source of influence on human behavior. Therefore, in the first part of this article, reasons for the secondary role of a cultured psychology were outlined. The second part describes the major features of cross-cultural psychology with respect to the various theoretical guidelines used by psychological researchers asking questions about the effects that culture exerts on human behavior. Three main orientations whose adherents focus on culture as paramount factor that shapes and influences thought and behavior were presented: cross-cultural psychology, cultural psychology, and indigenous psychologies. In the final part, on the place of culture in Turkish psychological science was discussed.

Key Words: Culture, cross-cultural psychology, human behavior, cultural psychology

* University of Nebraska-Lincoln, Psychology Department 238 Burnett Hall Lincoln, NE, 68503 USA, E-posta: cemsafak@yahoo.com
Yazarın Notu: Makalenin hazırlanması sırasında yaptıkları katkılarından ötürü Aslı Arslan ve Yrd. Doç. Üstün Öngel'e teşekkür ederim.

Psikoloji biliminde kültürel süreçlere olan ilginin hızlı bir şekilde artmasına rağmen, kültür genel olarak psikolojide hakettiği ölçüde yerini alamamış ve genellikle görmezlikten gelinmiştir. Segall, Lonner ve Berry (1998), kültürün insan davranışlarını anlamada görmezlikten gelinmesini, balığın suyun farkında olmamasına benzeterek, balığın suyun önemini ancak suyun dışında olduğu zaman hızlı bir şekilde keşfetmesine benzetmektedir. Tek uluslu devletlerin yerini birçok etnik grubu içine alan bir yapıya bırakması, çok uluslu ekonomik gelişmeler ve giderek artan uluslararası iletişim, psikologların artık tek kültüre dayanan veya kültürü hiç dikkate almayan yaklaşımları sürdürmesini güçleştirmiştir. İnsan davranışlarını anlamada kültürel süreçlerin önemi artan bir hızla psikoloji biliminde yerini alırken, kültürler arası psikoloji de hızla modern psikolojinin önemli bir parçası haline gelmektedir.

Bu gelişmeye paralel olarak, bu alanda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bunların en başında, kültür kavramı ve kültürün insan davranışlarını açıklamada nasıl ilişkilendirileceği üzerine farklı kuramsal ve yöntemsel bakış açılarının oluşması yer almaktadır (Berry, 1997). Hatta son zamanlarda bu alanın nasıl adlandırılacağı üzerinde ilginç tartışmalar devam etmektedir (örneğin, Boski, 1996; Lonner ve Adamopoulos, 1997). Çoğu zaman kültürler arası psikoloji (cross-cultural psychology) tüm alanı tanımlamak için kullanılırken, zamanla iki değişik anlam içerir hale gelmiştir (Poortinga, 1997). Birinci anlamında hala tüm alanı tanımlamak için kullanılırken, aynı zamanda farklı

kültürel toplulukları karşılaştırmalı olarak inceleyen bu alanda bir alt dalı tanımlamak için de kullanılmaktadır. Fakat bu ismin yerine geçecek başka bir isim üzerinde bir anlaşma sağlanmadığı için bu yazıda bu iki anlamı da içerecek şekilde kullanılacaktır. Bu makalenin sınırları dikkate alınarak, bu alandaki üç temel yaklaşıma ağırlıklı bir şekilde yer verilecektir: Kültürler arası psikoloji veya bazen adlandırıldığı gibi karşılaştırmalı kültürel psikoloji (comperative cultural psychology), kültürel psikoloji (cultural psychology) ve yerli psikolojiler (indigenous psychologies). Ayrıca Türkiye'deki psikoloji biliminin bu konuda yeri özetlenmeye çalışılmıştır.

Kültürel Çalışmaların Yaygın Psikolojide Yerini Geç Almasının Nedenleri

Kültür kavramı uzun zamandan beri sosyal bilimlerde yer almasına rağmen, kültür kavramının tanımı ve özellikleri üzerinde tam bir anlaşma yoktur. Berry ve arkadaşları (1992) kültürü "çevrenin insan yapımı parçası" olarak tanımlamıştır. Bu tanımla kültür, yalnızca ev veya ulaşım araçları gibi insan yapımı materyalleri değil, evlilik ve eğitim gibi sosyal kurumları da içerir. Rohner (1984) ise kültürü, bir topluluğa ait üyelerin kültürü oluşturan bireylere veya nesnelere yükledikleri anlamlar bütünü olarak görmektedir. Benzer şekilde kültür, değerler, inançlar, algılama, semboller gibi insan yapımı, tarihsel olarak süregelen kolektif ürünler bütünü olarak da tanımlanabilir (Misra ve Gergen, 1993). Kültür, dil ve benzeri araç-

larla bir kuşaktan diğerine aktarılır. Bu anlamda kültür, şu anki insan eyleminin ürünüyken, gelecek eylemleri de belirler. Algılamamızı ve anlayışımızı tanımlayan, oluşturan ve bildiren anlam ve gelenekler bütünüdür.

Yukarıda belirtilen özellikleriyle kültürün psikoloji bilimi içerisinde kaçınılmaz önemli bir yeri olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. İlginç bir biçimde, kültürün psikolojinin ilgi alanında olduğu çok erken yıllarda belirtilmesine rağmen, kültürel farklılıklar geleneksel olarak psikoloji biliminin ilgi odağının dışında kalmış veya ikinci derecede rol oynamıştır (Veroff ve Goldberg, 1995; Misra ve Gergen, 1993). Örneğin, modern psikolojinin kurucusu kabul edilen Wilhelm Wundt, psikolojiyi bağımsız bir bilim dalı olarak 1879'da kurarken, psikolojide iki yaklaşımın varlığına işaret etmiştir: *Naturwissenschaften* (doğal bilimsel yaklaşım) ve *Geisteswissenschaften* (kültür bilimsel yaklaşım) (Hothersall, 1995). Wundt, deneysel yöntemin sınırlılığına işaret ederek düşüncenin önemli ölçüde dil, gelenek ve mit gibi *Völkerpsychologie* (Halk Psikolojisi) alanı olan kavramlar tarafından etkilendiğine dikkat çekmiştir. Fakat genel psikoloji temel olarak Wundt tarafından desteklenen kültür bilimsel yaklaşımı benimsemezken, doğal bilimsel yöntem yaklaşımını baskın ve temel yapı olarak kabullenmiştir (Hothersall, 1995).

Psikolojinin disiplin olarak gelişiminde kültürler arası veya kültür içi farklılıklara açıkça ilgisiz kalmasının temel nedenlerinden biri, psikologların psikolojiyi doğal bilimler seviyesine ulaştırma gayretlerinin sonucunda doğal bilimlerin yöntemlerini standart olarak benimse-

mesidir. Bu yüzden, deneysel psikolojik yaklaşımlar olarak laboratuvar araştırma birimi ve evrensel insan işlevleri temel amaç olarak seçilmiştir. Kültürel farklılıklar uzun zamandan beri sosyal antropologların temel çalışma alanı olurken, psikologlar çalıştıkları konunun daha temel evrensel süreçler içerdiğini ve kültürün bu süreçler üzerinde fazla etkisi olmadığını varsaymışlardır. Psikologların farklılıklar yerine genel evrensel süreçlere odaklanması, kültürel farklılıklara önem verilmemesi veya ilerki çalışmaların konusu olarak sonraya bırakılmasına neden olmuştur (Misra ve Gergen, 1993). İnsan davranışlarındaki farklılıklar daha çok bireyler arasındaki genetik, özel yaşam veya içinde bulunduğu özel sosyal koşullardaki farklılıklarla açıklanmaya çalışılmıştır. Hatta ilgi alanı olarak karmaşık kültürel ilişkilere ağırlık vermesi beklenen sosyal psikolojide bile kültürel süreçler genellikle sosyal uyarıcılara veya kişilik eğilimlerine indirgenmiştir (Moghaddan, Taylor ve Wright, 1993).

Psikologların temel ilgisinin psikolojiyi nesnel, deneysel ve evrensel bir bilim yapma isteğinin sonucu olarak insan davranışlarının, kontrollü gözlem ve yapay deneysel ortamlarda test edilmesi en çok rağbet edilen eğilim olmuştur. Kuhn (1970), psikolojideki bu genel eğilimi bir çeşit "fiziğe imrenme" (physics envy) olarak tarif etmektedir. Psikolojideki bu eğilim, insan davranışlarının kültürel ve tarihsel çerçevesinden soyutlanmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımın temel amacı, karıştırıcı etkileri kontrol altında tutup, etkisi araştırılan değişkenleri değiştirmek olduğundan, çoğu zaman kültürel farklılıklar ikinci plana itilmiş veya kültür, karıştırıcı değişken olarak görülerek

gelişmiş örneklem teknikleriyle kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Deneysel yönetime dayalı araştırmalarla bulunan psikolojik süreçlerin farklı zaman ve mekanlara genellenebileceği varsayılmıştır (Ingleby, 1995). Ho'nun (1994) belirttiği gibi kültürler arası psikoloji yaklaşımı hala bireyi temel inceleme birimi olarak görmektedir ve bu yüzden bu çalışmalar psikoloji biliminin içinde yer almaktadır. Bu alanın temel karşılaştırma birimi kolektif veya toplum düzeyindeki normlar veya ilişkiler değil, farklı kültürlerdeki bireylerin psikolojik süreçleridir. Fakat önemli bir fark, bireyleri kültürel ortamlarından ayrı soyut varlıklar olarak değerlendirmeyip, kültürel çerçevesi içine koyarak incelemesidir.

Diğer önemli neden ise daha çok psikoloji biliminin kimler tarafından yapıldığıyla ilişkilidir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra psikolojideki genişleme ile birlikte psikoloji Amerika'daki çalışmalar ve yayınlarla özdeşir hale gelmiştir (Kim ve Berry, 1993). Amerikalılar dahil olmak üzere bir çok araştırmacı psikolojiyi bir Avrupa-Amerikan ürünü (Campbell, 1968) veya Batının yerli psikolojisi (Rudmin, 1987) olarak tanımlamıştır. Yukarıda bahsedilen pozitivist ve mekanik yöntemsel yaklaşımların kökeni de bu kültürlerle dayanmaktadır (Kim ve Berry, 1993). Özellikle psikoloji biliminin doğası gereği insanın insan üzerinde çalıştığı, yani hem psikolojinin hem de psikolojinin çalıştığı insanın kültürün bir parçası olduğu göz önünde bulundurulursa, temel olarak tek bir dünya görüşüne dayanan bulguların ve kuramların evrensel geçerliliği hakkında ciddi sorular gündeme gelir (Ingleby, 1995).

Aynı şekilde yaygın psikolojide diğer ülkelerin bilimsel katkılarının göz ardı edilmesi, psikolojinin tek kültür merkeziliğinin diğer bir kanıtıdır. Amerikalı yazarlar nadiren Amerika'nın dışındaki yayınlara (bu yayınlar İngilizce bile olsa) atıfta bulunurlar (Sinha, 1997). Smith ve Bond'un (1999) son zamanlarda basılan popüler Kuzey Amerikan psikoloji ders kitaplarını kapsayan içerik analizi buna güzel bir örnektir. Baron ve Byrne'nın (1994) en çok satan Amerikan sosyal psikoloji kitabındaki toplam 1700 alıntıdan yalnızca 100 tanesi Kuzey Amerika dışında yapılan çalışmalara atıfta bulunmuştur. İlginç bir şekilde üçüncü dünya ülkelerinde de karşımıza çok farklı bir tablo çıkmamaktadır. Örneğin Mohanty (1988), Hindistan'ın en önemli dergisinde 1984-1985 yılında yayınlanan psikolojik çalışmaların % 84'ünün Amerika'daki çalışmaların tekrarından ibaret olduğunu bulmuştur. Aynı şekilde atıfların % 86'sı Amerika, % 8'i ise Avrupa veya Japon kaynaklı çalışmalardır.

İlk zamanlarda psikologların kültür kavramından genellikle uzak durmaları yüzünden, bu alanda erken kültürler arası psikoloji kabul edebileceğimiz çalışmaların çoğu antropologlar ve sosyologlar tarafından psikolojik yöntem ve bulgular kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Segall, 1979). Tüm erken gelişmelere rağmen, modern kültürler arası psikolojinin başlangıcı İkinci Dünya Savaşı'nın sonu olarak kabul edilir (Jahoda ve Krewer, 1997). Uluslararası Kültürler Arası Psikoloji Derneği'nin 1972'de Hong Kong'da kurulması bu alanda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu alandaki çalışmaları kapsayan altı ciltlik "Kültürler Arası Psikoloji El Kitabı" (Triandis ve

ark., 1980) ve bu kitabın ikinci baskısı (Berry ve ark., 1997) bu alanın ulaştığı gelişimi göstermesi bakımından önemlidir. İki binli yılların eşiğinde olduğumuz ve hızla artan kitle iletişim araçlarıyla küçülen dünya ortamında kültürler arası psikolojiye ilgi artarak devam edecektir. Hogan ve Tartaglini'nin de (1994) belirttiği gibi hala bütün Batı (veya üçüncü dünya) psikologları kültürün psikoloji bilimindeki yeri üzerinde tam olarak ikna olmasa da, kültürler arası psikoloji temel amacına ulaşmıştır. Geç de olsa kültürler arası psikoloji temel psikoloji alanında yerini almıştır.

Kültürler Arası Psikolojideki Yaklaşımlar

Berry ve arkadaşları (1992), kültür ve insan davranışları arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan yaklaşımları, temel olarak üç kategoriye ayırmıştır: Mutlakçılık (absolutism), görecelilik (relativism) ve evrenselcilik (universalism). Mutlakçı yaklaşım, kültürün insan davranışlarını anlamada çok az öneminin oluşunu veya hiç öneminin olmadığını ve niteliksel olarak insan davranışlarının tüm kültürlerde aynı olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşımın tersine, görecelilik yaklaşımı veya sosyal kurgucular (social constructionists) insan davranışlarını kültürel ve çevresel bağlamına göre açıklamaya çalışır. Bu yüzden görececiler, gruplar arası benzerliklere hiç ilgi göstermez veya çok az ilgi gösterirken, mutlakçılar kültür veya bağlam bağımsız araçlar kullanarak kültürler arasında bir çok benzerliğe yol açtığını varsaydıkları evrensel süreçleri bulmaya çalışır. Veroff ve Goldberger'in (1995) belirttiği gibi bu iki görüş arasındaki anlaşmazlık

aynı zamanda güç ilişkisini de içerir ki, kimin kimi hangi yöntemle veya hangi amaçla araştırdığını da kapsar.

Çoğu kültürler arası psikologun görüşü bu iki zıt yaklaşımın farklı sentezlerini yansıtır. Bir çok kültürler arası psikolog genel olarak hem biyolojik hem de kültürel faktörlerin insan davranışında etkisi olduğu konusunda birleşir. Kültürler arası psikoloji, görecelilik yaklaşımının savunduğu gibi, kültürün hem gruplar arasında hem de grup içersindeki farklılıkların oluşmasında da önemli rol oynadığını kabul eder (Segall, Lonner ve Berry, 1998). Fakat diğer yandan, türler arasındaki benzerliklerin görgül olarak bulunabileceğini de savunur. Bu tip bir evrenselcilik mutlakçıların savunduğu gibi zorunlu olarak tüm davranışların her kültürde aynı olduğu anlamına gelmez. Aynı motif, yetenek veya değerler, kültürler arasında farklı davranış şekilleri olarak ifade edilebilir (Lonner, 1980). Poortinga, Van de Vijver, Joe, ve Van de Koppel (1987) bu yaklaşımı soğanın soyulmasına benzeterek sonunda, özde tüm insanlarda ortak olan süreçlere ulaşılabilceğini savunmuştur. Örneğin, kıskançlığın tüm kültürlerde olan evrensel bir psikolojik süreç olduğunu kabul etsek bile, nelerin insanları kıskandırdığı kültürden kültüre değişir. Buunk ve Hupka'nın (1987) yedi ülkeyi içeren çalışması, eşlerin üçüncü kişiye yönelik çeşitli cinsel davranışlara gösterdiği tepkilerin farklı olduğunu göstermiştir. Öpüşmek ve kucaklaşmak Macaristan'da güçlü kıskançlık duyguları uyandırırken, dans etmek Rusya'da ve başkaları hakkında cinsel fantaziler kurmak Hollanda'da büyük kıskançlığa yol açmaktadır.

İlk olarak dilbilimci Pike (1954) tarafından tanımlanan ve French (1963) tarafından psikolojiye tanııştırılan emik-etik ayrımı, kültürler arası psikolojinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Emik-etik ayrımını, yukarıda bahsedilen farklı yaklaşımların (mutlakçılık, görecelik, evrenselcilik) benzer bir şekilde kültürler arası psikolojiye yansımaları olarak görebiliriz. Bu ayrım, farklı yönetsel yaklaşımları tanımlamak için kullanıldığı gibi, araştırmacı tarafından incelenen davranışın niteliğini de belirtir. Emik yaklaşım, kültür-özgün, belirli bir kültüre özgü davranışları bularak ve bu davranışları bu kültüre ait ifadelerle tanımlayarak, bu kültüre ait davranış sınıfları içersine koymayı amaçlar. Emik yaklaşımlar, tanımlamaya çalıştıkları davranışların önsel olarak evrensel olduğunu, diğer kültürler için de geçerli olduğunu varsaymaz. Etik, kültür-bağımsız yaklaşımda ise davranışlar, ait olduğu sistemin ışığı altında incelenmez, çalışılan davranışın incelenen kültürden bağımsız olduğu kabul edilir. Etik yaklaşım tek kültürle sınırlı değildir, tamamen evrensel olmasa bile birden çok kültüre uygulanabilir (French, 1963). Poortinga (1997) bu ayrımın keskin bir farkındalığı yansıttığını ve neyin etik olduğu hakkında spekülasyonla başlayan araştırma sonuçlarının geçerli olmayabileceğini vurgulamıştır. Evrenselliği kanıtlanmadan varsayım üzerine dayanan bu tip etik, dayatma etik (imposed ethic) olarak tanımlanır. Gerçek etik ancak bir dizi araştırma sürecinin sonunda, neyin kültür özgün neyin kültür bağımsız olduğu ortaya çıkartılarak aşamalı olarak bulunabilir. Kim ve Berry (1993), böyle bir yaklaşımın olabileceğini vurgulamış ve bu süreci ulaşılmış etik (derived ethic) olarak tanımlamışlardır.

Kültürler Arası Psikoloji (Karşılaştırmalı Kültürel Psikoloji)

Genel olarak karşılaştırmalı kültürel psikologlar, yaygın biçimde ölçekler veya yapılandırılmış gözlem yöntemini kullanarak, teorilerin evrenselliğini veya farklılıklarını değişik milletlerden veya etnik gruplardan seçtikleri örneklerle sınımaya çalışırlar (Smith ve Bond, 1999). Temel ilgi alanı hem bireysel farklılıkların nedenleri ve sınırları, hem de psikolojik süreçlerin evrenselliğini araştırmaktır. Açık veya dolaylı olarak farklı kültürel topluluklardan eşdeğer yöntem ve araçlar kullanarak toplanan verileri karşılaştırmalı olarak incelerler. Bu alandaki çalışmaların, bugünkü psikolojiyi içerik ve uygulama olarak daha evrensel bir bilim dalına ulaştıracağını kabul ederler. Bu anlamıyla bu yaklaşım, yaygın görgül psikolojiye en yakın olanıdır (Lonner ve Adamopoulos, 1997).

Hem kültürler arası psikoloji, hem de popüler psikoloji bireysel farklılıklar ve bu farklılıkların nedenleriyle ilgilenir; ikisi de çevrenin davranışı şekillendirmesindeki önemini vurgular ve doğal bilimsel yöntemleri kullanır; ikisi de genellikle mevcut geçerli kuramlar tarafından yönlendirilir ve geniş bir ilgi alanını kapsar. Kültürler arası psikolojik çalışmalar özellikle sosyal psikoloji, gelişim psikolojisi, bilişsel psikoloji ve klinik psikoloji alanlarında yoğunlaşmıştır (Ho, 1994). Aralarındaki temel farklılık, kültürler arası psikolojinin inceleme alanını olası en geniş ortama yayması ve böylece Batılı kavramlara veya kuramlara uymayan veya açıklanamayan farklılıkları incelemesidir. Bunun için temel amacı mevcut psikolojik kuramların

veya bu kuramlardan üretilen varsayımların sınırlılığını incelemek, böylece bu kuramların hangi oranda diğer kültürlerle genellenebileceğini bulmaktır. Kısaca buna ihraç edip test etmek yaklaşımı diyebiliriz. İkinci aşamadaki amaç ise, bu kuramların genellenememesi yani kültürel farklılıkların tespit edilmesi durumunda, bu farklılıkların nedenlerini bulmaktır. Son olarak, bu iki aşamadaki bulgular sentez edilerek daha evrensel psikolojik kuramlar geliştirmeye çalışmaktır. Sonuç olarak, çoğu kültürler arası psikolog gerçekte genel psikolojik kanunların olduğunu ve bu evrensel kanunların bulunmasının yalnızca kültürler arası psikoloji yoluyla olabileceğini vurgular. Paradoksal bir şekilde, psikoloji tam olarak uluslararası ve kültürler arası olduğunda ayrı bir alt dal olarak kültürler arası psikolojiye gerek kalmayacağını savunurlar (Lonner ve Adamopoulos, 1997).

Segall, Lonner ve Berry'nin (1998) belirttiği gibi kültürler arası araştırmacılar bireysel davranışların sürekli değişim içerisinde olan kültür üzerine etkisini nadiren incelerler. Böylece kültürün bağımlı veya bağımsız değişken olarak yer değiştirmesi ve bu ayrımın karışması olasılığı azalmaktadır. Çoğu kültürler arası psikoloji yaklaşımı kültürün, insan düşüncesi ve davranışının öncülü olduğunu kabul eder. Fakat kuramsal olarak karmaşık bir yapı olan kültür kavramının nasıl insan davranışlarını (öncül olarak) etkilediği konusunda farklı görüşler mevcuttur (Lonner ve Adamopoulos, 1997). Bu alanda birçok kültürler arası farklılığı açıklamakta yaygın olarak başvurulan değişken, bireysellik-toplulukçuluktur (individualism-collectivism). Fakat bu alandaki birçok çalışma kültürel farklılıkları veya benzerlikleri bireylerin

ait oldukları topluluklara (özellikle milletlere veya etnik gruplara) göre ayırarak incelemeye devam etmektedir (Ho, 1988). Bu yüzden birçoğunun ifade ettiği gibi kültürler arası psikoloji temel kuramsal yaklaşımlardan ziyade verileri ve bulgularıyla daha zengindir.

Yaygın kültürler arası psikoloji yaklaşımlarının insan davranışlarını kültürel ve çevresel bağlamından ayırarak; kültürü bağımsız değişken(ler)e indirgemeye çalışması her geçen gün daha fazla eleştirilmeye başlanmıştır (örneğin, Boski, 1996; Eckensberger, 1996; Misra ve Gergen, 1993; Öngel ve Smith, 1994). Bu yaklaşım, insan davranışlarını anlamada kültüre ikinci derecede önem veren yaygın psikolojik yaklaşımların bir devamı olarak görülmektedir. Boski (1996), bu alandaki çalışmaların çoğunun temel olarak iki gruba ayrılabilirliğini belirtmiştir. İlk gruptakiler, tek kültüre dayalı olmasa bile Batılı kavram veya kuramların doğrudan diğer kültürlerle karşılaştırılabileceği görüşüne dayanan ve önceden kültürel değişkenleri tamamlamadan yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalardaki bulgulara dayanılarak kültürel farklılıklar hakkında spekülasyonlar üretilir. İkinci gruptakiler ise kişilik-mizaç araştırmacılarının çalışmalarını genişletme çabasını yansıtır. Bu çalışmalar genellikle asıl ölçeklerin çevirilerinin diğer milletlerdeki örneklemelere uygulanmasıyla gerçekleştirilir ve bu çalışmaların kültüre olan tüm ilgisi, aslına uygunluğunu kontrol etmek için ölçeklerin asıl dile tekrar tercümesinden ibarettir. Öngel ve Smith (1994), bu alandaki temel dergi olan *Journal of Cross-Cultural Psychology*'de yayınlanan araştırmaların % 93'ünün (593) dayatma etik kapsamına girdiğini ve çalışmaların

% 88'inde kullanılan örneklemin kültürel bağlamına hiç atıfta bulunulmadığını göstermiştir.

Özellikle alanın ilk yıllarında yaygın olan bir durum, Avrupa veya Amerika'da geliştirilmiş kuramsal yaklaşımların, daha da kötüsü buralarda geliştirilmiş ve geçerliliği olan araçların doğrudan diğer kültürlerle ithal edilmesidir. Bu yöntemle yapılan kültürler arası araştırmalar bir çok eleştirin odağı olmuştur. Genel olarak iki kültürden ibaret olan bu çalışmalar, çoğunlukla yorumlanması imkansız veya zor olan kültürler arası bulgulara yol açmıştır (Greenfield, 1997). Ayrıca milletlere dayanarak yapılan kalıp karşılaştırmalı kültürel çalışmalar ülkelerin kendi içlerindeki farklılıkları ve değişik alt grupları görmezlikten gelmektedir. Örneğin, Hofstede'in (1980) çalışmasında Türkiye, toplulukçu toplum sınıflamasına girerken, bu konuda Türkiye'de yapılan bazı uygulamalı çalışmalar Türk kültürünün bütün olarak bu ikili değişkenin toplulukçu tarafında yer almadığını göstermiştir (örneğin, Göregenli, 1995; İmamoğlu, 1987; Kağıtçıbaşı, 1996, 1997).

Kültürel Psikoloji

Kültürel psikoloji bazen kültürler arası psikolojinin bir alt dalı olarak sınıflandırılrsa da, bir çok kültürel psikolog bu tanıma kabul etmez (Shweder, 1990). Bu araştırmacılara göre kültürel psikoloji yeni gelişen bir alan olarak ne kültürler arası psikoloji, ne genel psikoloji, ne psikolojik antropoloji, ne de etnik psikolojidir. Kültürel psikolojinin temel varsayımı, insanların kolektif olarak kavramları oluşturduğu ve bu sembollerin insanlar arasında iletişimi olanaklı kıldığıdır. Bu sembolik kavramlar olayları nasıl algılayacağımızı, hissedeceğimizi, düşüneceği-

mizi, kurgulayacağımızı ve hatırlayacağımızı organize eder (Ratner, 1997). Sosyokültürel çevrenin anlamlı bir dünya olduğunu vurgularak anlamı ve amacı kültürel araştırmaların merkezine koyar. Ayrıca belleğimizin olayları sosyal anlamlara göre yapılandırdığını ve olayların hatırlanmasının olayın sosyal olarak tanımlanmasına göre değiştiğini vurgular (Shweder, 1990).

Karşılaştırmalı kültürel psikolojiden farklı olarak davranışları amaçlı ve tarihsel bütünlüğü içinde gören kültürel psikologlar, egemen pozitif bilişsel paradigmanın, parçacı yaklaşımın (atomizm) tersine, kültürün ve davranışların birbirinden bir dizi değişken olarak ayıramayacağını, kültürün davranışlardan bağımsız, dışarıda olmadığını, insanların zihninde olduğunu vurgular (Geertz, 1973). Bu yüzden kültürel psikologlar, karşılaştırmalı yaklaşımlar yerine, tek bir kültürdeki davranışları kültürel ve çevresel bağlamları dahilinde alıp, bu davranışların zaman içerisindeki değişimleriyle ilgilenirler. Ayrıca evrensellik yaklaşımının ve bir çok kültürler arası psikologun savunduğu insanların özde aynı olduğu fikrine karşı çıkarak görecelilik yaklaşımını benimserler (Jahoda, 1990). Kültürel psikolojiyi diğer yaklaşımlardan ayıran en önemli özelliklerden biri de pozitivist sosyal bilimlerde ağırlıklı olarak başvurulan niceliksel veri analizi yerine niteliksel veri analizi yöntemlerini kullanmasıdır. Kültürel yaklaşımlar genellikle davranışların veya ilişkilerin detaylı tanımlanması ve bu davranışları, davranışı gerçekleştirenin gözüyle anlama çabasıdır (fenomenolojik yaklaşım) (Ratner, 1997).

Bu yazının sınırlarını aşsa da, Miller'ın (1997) belirttiği gibi kültürel psikolojinin davranış ve kültür ilişkisini paylaşan ve bu alan altında değerlendirilebileceğimiz çok farklı kuramsal yaklaşım vardır (ekokültürel yaklaşım, sosyal kurguculuk, sembolik dinamik teori, kültür ve benlik yaklaşımları). Özellikle kökleri Sovyet psikolog Vygotsky'in çalışmaları ve Marksist geleneği yansıtan sosyokültürel yaklaşım, gelişim alanında ve günlük bilişsel yeteneklerin anlaşılmasında yeni görüş açıları sunması bakımından psikolojide giderek önem kazanmaktadır. Sosyokültürel yaklaşım, insan davranışlarının kültürel araçlara veya dil gibi diğer kültürel araçlara bağlı olduğunu vurgular. Örneğin, Vygotsky'nin fikirlerini batı psikolojisine tanıştıran ve bu akımın önemli temsilcilerinden olan Cole (1995), Piaget'nin bilişsel gelişim yaklaşımını eleştirerek öğrenmenin genel bilişsel süreçler yerine ağırlıklı bir şekilde bağlam veya göreve özgü olduğunu; kültür ve bilişin karşılıklı olarak birbirlerini yarattıklarını vurgular. Bu yaklaşım Amerika'daki etnik gruplar arasındaki bilişsel veya zeka farklılıklarını ağırlıklı olarak genetik farklılıklarla açıklamaya çalışan görüşlere alternatif yaklaşımlar getiren birçok etnik psikolojik çalışmaya yol açmıştır (örneğin, Ogbu, 1987; Tharp, 1989).

Karşılaştırmalı kültürel yaklaşımda olduğu gibi, kültürel psikoloji yaklaşımlarında da bir çok kuramsal ve yöntemsel sorun gözlenir. Kültürel anlamları ve uygulamaları hem kültürler arası hem de belli bir kültürde karmaşık ve dinamik bir yapı olarak kavramlaştırmanın zorluğu ortadadır. Araştırmacıların öznel sınırlılıklarının neler olduğu veya verilerin nasıl değerlendirileceği üzerine önceden üzerinde anlaşma-

ya varılmış çok az sayıda ilke vardır. Belli bir kuram tarafından yönlendirilmeyen öznel, ayrıntılı davranış tanımlarının veya kültürel bir sistemin özelliklerinin yorumunun sonsuz sayıda olabileceği vurgulanmıştır (Miller, 1997). Kültürel yaklaşımlara getirilen en ciddi eleştiriler ise yöntemsel içeriklidir. Poortinga'nın (1997) vurguladığı gibi kültürel araştırma bulgularının geçerliliğini ispatlayacak standart yöntemler bulunmamaktadır, çünkü deneysel yöntemlerden farklı olarak çalışmanın tekrarlanabilmesi için gerekli yöntemsel birlik veya geçerlilik için kullanılacak standart istatistiksel araçlar (standart ölçek gibi) sınırlıdır. Öbür yandan, Ratner (1997), kültürel çalışmaların ekolojik geçerlilik üzerine yoğunlaştığını ve bu çalışmaların geçerliliğinin araştırmacı ve yerel katılımcı arasındaki anlam birliğinin sağlanmasına bağlı olduğunu belirtmiştir.

Yerli Psikolojiler

Moghaddam (1987) psikolojideki araştırma ve uygulamanın üç dünyası olduğunu belirtmiştir. Birincisi Amerika Birleşik Devletleri'nde oluşurken, ikincisi diğer gelişmiş ülkelerde meydana gelir ve üçüncüsü gelişmekte olan ülkeleri kapsar. Bu üçlü içerisinde Amerikan psikolojisi, psikolojik bilginin temel üreticisi durumundadır ve bu bilgiyi hem ikinci, hem de üçüncü dünyaya ihraç ederken çok az oranda diğer dünyalardan etkilenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler temel olarak Amerika ve diğer gelişmiş ülkelerdeki psikolojik bilgileri ithal ederler. Bu ülkelerin psikolojik bilgi üretme kapasiteleri oldukça sınırlıdır. Yerli psikoloji (ler), psikolojinin bu geleneksel yapısına bir tepki olarak doğmuştur. Ayrıca yerli psikoloji

yaklaşımı yaygın kültürler arası psikoloji yaklaşımlarını da yetersiz bulur. Sinha (1984), bu alanda yaygın olarak gelişmekte olan ülkelerdeki araştırmacıların çalışma konularının gelişmiş ülke araştırmacıları tarafından yönlendirildiğini belirtmiştir. Kültürler arası psikoloji, daha çok Batılı veya gelişmiş ülkelerin sorunları veya konuları tarafından yönlendirildiği ve nüfus bakımında çoğunlukta olan gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına çok az yer verdiği için eleştirilmektedir. Sinha'nın (1997) belirttiği gibi bu alandaki çalışmaların çoğu gelişmiş ülkeler veya batı ülkelerindeki etnik gruplar arasındaki karşılaştırmaları kapsar.

Kim ve Berry (1993), yerli psikolojiyi "diğer bölgelerden ithal etmeden belli bir bölgedeki insan davranışlarının (veya zihnin) bilimsel olarak incelenmesi ve yalnız bölge insanları için gerekli psikolojik bilgilerin üretilmesi" olarak tanımlamıştır (s. 2). Belirli bir bilimsel yöntem yerine, çalışılan konunun gerektirdiği uygun yöntemler kullanılır. Bu yaklaşım, etik insan davranışlarından daha ziyade emik, kültüre özgü davranışlara önem vermesiyle ve her kültürel grubun kendi psikolojisini geliştirmesini savunduğu için karşılaştırmalı kültürel psikolojiden çok kültürel psikolojiye yakındır (Sinha, 1997). Yerli psikolojiler gelişmekte olan ülkelerin ulusal psikolojilerini geliştirmenin yanında belli bir ülkedeki tüm gruplar tarafından paylaşılmayan görüşleri de inceler.

Moghaddam'ın (1993) belirttiği gibi gelişmekte olan bir ülkedeki gruplar arasında ikilik (dualism) ve paralellik mevcuttur. İkilik, bir ülkenin bir kısmının gelişip batılılaşırken, diğer kısımlarının geleneksel yapıyı korudukları

duruma işaret eder. Bu kesimler aynı ülke sınırları içinde yer almasına rağmen aralarında sınırlı bir ilişki vardır ve varlıklarını eşzamanlı olarak devam ettirirler. Bu durum aynı zamanda bu ülkelerdeki psikolojinin gelişmemesinin önemli bir nedenidir. Gelişmekte olan ülkelerin ithal ettiği psikolojik bilgiler modern kesimlerle sınırlı kalırken bu ülkelerin geleneksel kesimine ulaşmamaktadır. Bu ülkelerdeki psikoloji eğitimi Batılı modellere göre kurulduğundan ve akademik kadrolarının çoğu eğitimlerini yurt dışında tamamlamış olduğundan, buradaki psikologlar yeteneklerini bu geniş, geleneksel, fakir kesime uygulamakta güçlük çekmektedir. Örneğin, Cüceloğlu ve Slobin'in (1980) çalışması Türkiye'deki ikiliğe (modern ve geleneksel) işaret etmektedir. Bu çalışma Türk üniversite öğrencilerinin yalnızca bireylerin kullandıkları Türkçe kelimelere dayanarak, bu bireylerin sosyal ve politik tutumları hakkında yüklemelerde bulduklarını göstermiştir.

Kumar (1979) üç çeşit yerlileştirmeden bahsetmiştir: yapısal, içeriksel ve kuramsal. Yapısal yerlileştirme, ülkenin kurumlarının veya organizasyonlarının ülke sorunlarıyla ilgili bilgi üretip bu bilginin yayılmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerdeki psikoloji bölümlerinin çoğu ülkenin geniş sosyal ve ulusal konularına yoğunlaşan açık veya organize bir araştırma-uygulama planından yoksundur. İçeriksel yerlileştirme, psikolojinin diğer sosyal bilimlerle birlikte ülkenin gelişiminde, ülkenin sorunlarının kavramlaştırılmasında ve çözüm üretilmesinde aktif rol alınmasını ifade eder. Kuramsal yerlileştirme ise kavramların ve kuramların kültür bağımlı olduğunu ve bunların bir kültürden diğerine aktarılmasının zorluğu nedeniyle bilim adamları

rının kendi dünya görüşleri, kültürel deneyimleri ve paylaşılan amaçları doğrultusunda kendi kavramlarını ve kuramlarını geliştirmeleri olarak tanımlanabilir.

Kuramsal veya yöntemsel yerleştirme değişik şekillerde yer alabilir (Kim ve Berry, 1993). Farklı kültürlerdeki gözlem ve bulgulara dayanılarak Batılı modellerle açıklanamayan davranışlar emik psikolojik modeller geliştirilerek açıklanabilir. Hindistan ve Çin'deki ahlak anlayışı ve ahlaki değerlendirmeler buna güzel bir örnektir. Piaget ve Kohlberg'in, bireysel hakları, sorumluluğu ve özerkliği vurgulayan modeli Batıda yaygınken, Shweder, Mahapatra ve Miller'in (1987) daha çok sosyal görevleri ön plana çıkaran ahlak anlayışı Doğu kültürlerinin değerlerini yansıtır. Kuramsal yerleştirme Batılı kavramların bir ülkenin sosyal gerçeklerine uygun hale getirilmesi şeklinde olabileceği gibi, tamamen bir kültürün kendi kavramlarına veya değerlerine dayanarak da olabilir (içten yerleşme). Bir çok ülkede yerli psikoloji akımları giderek hız kazanmaktadır (örneğin, Filipinler, Hindistan, Japonya, Çin, Tayvan, bazı Latin ve Afrika ülkeleri).

Birçoğunun belirttiği gibi, yerli psikolojilerin nihai hedefi evrensel psikolojiye ulaşmak ve kültür-özgün açıklamaların evrensel psikoloji için gerekli olduğunu göstermektir (örneğin, Bery ve Kim, 1993; Misra ve Gergen, 1993; Sinha, 1997). Feminist hareketlerin psikolojideki cinsiyet ayrımcılığını azaltması gibi çeşitli kültürlere dayanan ulaşılmış etik yaklaşımı da psikolojide egemen olan tek kültür merkezçiliğine son vermek ve evrensel bir psikolojiye ulaşmak için gereklidir. Sinha'nın (1997) da belirt-

tiği gibi kültürler arası psikoloji yerleşme sürecine hız verirken, buradaki bulgular sonuçta kültürler arası psikolojiyi zenginleştirecektir. Fakat bazıları, bilimin temel özelliğinin genlenebilirlik olduğu, bu yüzden göreceli yaklaşımı ve dil-kültür engelleri nedeniyle yerli psikolojilerin evrensel psikolojiye katkısının sınırlı kalacağını savunmaktadır. Triandis (1993), yerli psikolojileri ciddiye alırsak ve Hindistan'da 600 tane değişik konuşma dili olduğunu hatırlarsak, bunun bizi 600 değişik yerli psikolojiye götürüp götürmeyeceğini sorgulamaktadır. Ayrıca psikolojiyi yerleştirme hareketlerinin politize hale gelip bilimde Batı karşıtlığına dönüşebileceği veya kökü eski zamanlara dayanan mistik ve doğaüstü açıklamalara yol açabileceği tehlikesine de işaret edilmiştir (Sinha, 1997). Ancak psikolojinin yerleştirme sürecini, Batının kavramlarına, modellerine ve kuramlarına bilinçsiz bir şekilde bağımlı olmayı veya Batılı olmayan kültürleri veya psikolojik süreçleri Batı gözlükleriyle değerlendirmeye karşı bir eleştiri olarak alırsak, yerli psikolojiler evrensel psikolojinin oluşmasında ve gelişmekte olan ülkelerdeki psikolojinin gelişmesinde önemli bir potansi-yeldir.

Görüldüğü gibi kültür gibi kuramsal olarak oldukça karmaşık bir yapının nasıl insan davranışlarını etkilediğini açıklayan farklı yaklaşımlar vardır. Bu yazıda bahsedilen yaklaşımların yanısıra etnik psikoloji, psikolojik antropoloji, toplumsal psikoloji veya kültürleşme süreçlerine odaklanan bir çok yeni yaklaşımın katılmasıyla bu alan zenginleşmektedir. Fakat kültür ve psikoloji etkileşimine öncelik veren bu değişik yaklaşımlar kültürün insan davranışlarını nasıl etkilediğine dair yeterli tartışmaya veya

iletişime girmemiştir. Hem karşılaştırmalı kültürel psikoloji hem de kültürel yaklaşımlar kültür-özgün ve kültür-genel arasında bir denge kurmakta güçlük çekmektedir. Çözülmemiş birçok kuramsal ve yöntemsel eksiklikler hala bu alanın gelişiminde önemli engeller olarak durmaktadır. Tabii bunda kültürün psikoloji biliminin ilgi alanına oldukça geç girmesinin de payı vardır

Türkiyedeki Gelişmeler

Türkiye'deki psikoloji bilimi hızla gelişmekte olan genç bir disiplindir. Hatta Gülerce'nin (1990) vurguladığı gibi bu alan kültürler arası psikolojiden bile gençtir. İlk zamanlarda psikoloji bölümlerinin kurulması ve araştırma ilgilerinin belirlenmesinde önemli ölçüde Avrupa ve Amerikan etkisi altında kalmıştır (Acar ve Şahin, 1990). Günümüzde de Türk psikologları çoğunlukla Batı (özellikle Amerikan) psikolojisindeki kuramsal ve yöntemsel gelişmeleri kültürel bağlamına fazla önem vermeden gecikmeli de olsa ithal etmeye devam etmektedirler. Psikolojik kavramların ve teknolojinin ithalinde gösterilen titizlik, bunların ithal edildiği ülkelerdeki psikolojinin toplumdaki yerini ve itibarını geliştirmek için gerekli stratejilerin uyarlanmasında pek görülmemektedir (Gülerce, 1996). Ekonomik gelişmeye paralel olarak, dolaylı veya doğrudan psikolojik kuramlar ve uygulamalar yoluyla Batının bireycilik eğilimleri Türk kültürünü etkilemeye başlasa bile, gerek ülke içinde gerekse diğer kültürlerle karşılaştırmalı olarak yapılan araştırmalar, genel psikolojik kuramların yapılandırıldığı bir çok alanda geleneksel ahlak, din ve sosyo-kültürel

değerler bakımından farklılıklara işaret etmektedir (örneğin, Bacanlı, Ahokas ve Best, 1994; Göregenli, 1995; Gülerce, 1990, 1992; İmamoğlu ve ark., 1993; Kağıtçıbaşı, 1996a, 1997).

Türkiye'deki psikologlar özellikle Batılı ölçeklerin uyarlanmasında ve kültürel normların oluşturulmasında büyük çaba sarf etmektedirler. Bu testlerin psikometrik kaliteleri geniş örneklemeler kullanılarak ispatlanmaya çalışılırken, bu psikolojik araçların arkasında yatan Batılı model veya kuramların kültürümüzde geçerliliği genellikle sorgulanmamaktadır. Fakat son zamanlarda emik kavramları kapsayan psikolojik araçların arttığını söyleyebiliriz (Örneğin, Gülerce, 1992; Karadayı, 1994; Somer ve Goldberg, 1999). Ayrıca toplumsal sorunlara ağırlık veren geniş çaplı uygulamalı psikolojik çalışmalara da tanık olmaktayız (örneğin, Kağıtçıbaşı, 1996b). Fakat bu konudaki girişimler bireylerle sınırlıdır ve bu konuda yapılan çalışmaların çoğu yabancı kaynaklarda yayınlandığı için Türkiye'deki psikolojinin gelişiminde sınırlı etkileri vardır (Öngel ve Smith, basımda). Tüm bu gelişmelere rağmen, Öngel ve Smith'in çalışması Türkiye'de sistemli bir şekilde yerleşme hareketi gözlenmediğini göstermektedir.

Öngel ve Smith'in (basımda) Türkiye ve eski Sovyetler Birliği'ndeki yerleşme hareketini kapsayan karşılaştırmalı içerik analizinin Türkiye kısmı 1978 ile 1992 arasında Türk Psikoloji Dergisi'nde yayınlanan 152 makaleyi kapsamaktadır. Bu araştırma göstermiştir ki, Türkiye'deki araştırmalarda kullanılan testlerin % 85'i Amerika'dan veya Avrupa'dan ithal edilmiştir. Bu testlerin % 55'i çok az (kelime değişikliği)

veya hiç değişiklik yapılmadan doğrudan Türkçe'ye çevirisinden ibarettir. Yüzde 11.7'sinin yerel kültüre uyarlandığını ve yalnızca % 3'ünün yerel kültüre dayanarak geliştirildiği belirtilmektedir. Bu çalışmalarda yerel kaynaklara atıfta bulunma oranı % 14'tür. Araştırma bulgularını kültürel koşullara ilişkilendirmek için hiç girişimde bulunmayan makalelerin oranı % 86.8'dir. Ayrıca neredeyse tüm çalışmalar bireyi sosyokültürel bağlamından ayırarak incelemektedir; örnekleme kültürel bağlamında inceleyen hiç bir çalışmaya rastlanmamıştır. Örneklem hakkında ayrıntılı bilgi içeren 81 çalışmadaki katılımcıların % 85.2'si kentli nüfustandır.

Bu çalışma göstermiştir ki, Türkiye'de psikoloji alanında yapısal, içeriksel ve kuramsal yerleşirmeye ihtiyaç vardır. Bir ülkede psikolojinin veya genelde bilimin gelişmesi bir çok etkene bağlıdır, fakat ülkenin sosyal sorunlarıyla ilgili bilgi üretip bu bilginin yayılması, Türkiye'de psikolojinin yayılması ve itibarının artmasını da önemli rol oynayabilir. Bu sürece geçilmesinde kuramsal yerleşirme hız kazandıracağı gibi, Türkiye'de psikolojinin uygulama alanlarının genişletilmesi psikolojik bilgi ve uygulamaların yerel kültürlerle uyarlanma ihtiyacını arttıracaktır. Türkiye'deki ikili yapı dikkate alınrsa bu ihtiyacın önemi daha da iyi anlaşılır. Gıda oranlarına göre hesaplanan fakirlik ölçümlerine göre Türkiye'deki fertlerin % 62'si yoksul sınıftadır (% 15'i oldukça yoksul, % 23'ü alt düzey yoksul, % 9'u üst düzey yoksul, % 15'i ise yeterince beslenemeyen) (Erdoğan, 1997). Kent nüfusu % 70 lere çıkmasına rağmen, özellikle büyük şehirlerde yaşayanların yarısından fazlası gecekondualarda ikamet etmektedir ki bu

kesim hala bir çok konuda kırsal alanın kültürel yapısını yansıtmaktadır. Özellikle Batılı ölçeklerin yalnızca psikometrik geçerlilikleriyle yetinip, ithal edildiği ülkelerde bile farklı sosyal ve etnik sınıflara geçerliliği ciddi bir şekilde tartışılan bu psikolojik araçların (veya uygulamaların) sorgulanmadan Türkiye'de kullanılması bu testlerin geçerliliği ve nesneliliği hakkında ciddi soruları gündeme getirmektedir.

Gelişmiş ülkelerde genellikle psikoloji alanında üretilen görgül veriler ve yeni bilimsel gelişmeler hızla uygulama alanlarına aktarılmakta ve toplumun yararına sunulabilmektedir. Bu aktarım sürecinde yerleşme hareketi önemli bir rol üstlenebilir. Bilimsel nitelik korunarak, Batının psikolojik bilgilerinin, kavramlarının ve kuramlarının kültürel farklılıklar dikkate alınarak yerel kültüre uyarlanması veya yerel kültürleri yansıtan emik çalışmalarının artması, Türkiye'deki psikolojinin daha geniş kitlelere yayılmasını sağlayacaktır. Ayrıca bu, yerli psikolojik yaklaşımların yaygınlaştığı diğer gelişmekte olan ülkelerde gözlemlendiği gibi, Türkiye'deki psikoloji biliminin genel psikoloji üzerindeki katkısı da arttıracaktır.

Kaynaklar

- Acar, G., & Şahin, D. (1990). Psychology in Turkey. *Psychology and Developing Societies*, 2, 241-256.
- Bacanlı, H., Ahokas, M., & Best, D. L. (1994). Stereotypes of old adults in Turkey and Finland. In A. Bouvy, F. Van de Vijver, P. Boski, & P. Schmitz (Eds.), *Journeys into cross-cultural psychology* (pp. 307-320). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adoption. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5-68.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Pandey, J., Dasen, P. R., Saraswathi, T. S., Segall, M. H., & Kağıtçıbaşı,

- C. (Eds.) (1992). *Handbook of cross-cultural psychology* (2nd ed., Vols. 1-3). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Boski, P. (1996). Cross-cultural psychology at the crossroads or: Lake Victoria is not Lake Mwanza, while cross-cultural psychology is not cultural (enough). In H. Grad, A. Blanco, & J. Georgas (Eds.), *Key issues in cross-cultural psychology*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Buunk, B., & Hupka, R. B. (1987). Cross-cultural differences in the elicitation of sexual jealousy. *Journal of Sexual Research*, 23, 12-22.
- Campbell, D. T. (1968). A comparative multinational opinion sample exchange. *Journal of Social Issues*, 24, 245-256.
- Cole, M. (1995). Culture and cognitive development: From cross-cultural research to creating systems of cultural mediation. *Culture & Psychology*, 1, 25-54.
- Cüceloğlu, D. & Slobin, D. I. (1980). Effects of Turkish language reform on person perception. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 11, 297-326.
- Eckensberger, L. H. (1994). On the social psychology of cross-cultural research. In A. Bouvy, F. Van de Vijver, P. Boski, & P. Schmitz (Eds.), *Journeys into cross-cultural psychology* (pp. 197-215). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Erdoğan, G. (1996). *Fakirlik ve Türkiye'de fakirlik sınırı*. Yayınlanmamış uzmanlık tezi. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- French, D. (1963). The relationship of anthropology to studies in perception and cognition. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A study of science* (Vol. 6). New York: McGraw Hill.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic.
- Göregenli, M. (1995). Kültürümüz açısından bireycilik-toplulukçuluk eğilimleri: Bir başlangıç çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10, 1-14.
- Greenfield, P. M. (1997). Culture as process: Empirical methods for cultural psychology. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Theory and method* (Vol. 1, pp. 301-346). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Gülerce, A. (1990). Public awareness, perceived seriousness and conceptual definition of psychological maladjustment in Turkey. In N. Bleichrondt, & P. J. Drenth (Eds.), *Contemporary issues in cross-cultural psychology*. Amsterdam: Swets and Zeitlinger B. U.
- Gülerce, A. (1992). *AYDA: Aile yapısını değerlendirme aracı: Elkitabı ve Türk normları*. İstanbul: Alphagraphics.
- Gülerce, A. (1996). Bridge over troubled waters: A Turkish vision. In K. J. Gergen, A. Gülerce, L. Lock, G. Misra, Psychological science in cultural context. *American Psychologist*, 51, 496-503.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills: Sage.
- Hogan, J. D., & Tartaglino, A. (1994). Introduction to cross-cultural psychology. In L. L. Adler, & U. P. Gielen (Eds.), *Cross-cultural topics in psychology* (pp. 15-25). Westport, CT: Praeger.
- Ho, D. Y. (1994). Introduction to cross-cultural psychology. In L. L. Adler, & U. P. Gielen (Eds.), *Cross-cultural topics in psychology* (pp. 3-15). Westport, CT: Praeger.
- Hothersall, D. (1995). *History of psychology*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Jahoda, G. (1990). Our forgotten ancestors. In J. J. Berman (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation 1989: Cross-Cultural Perspectives* (Vol. 17, pp. 1-40). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Jahoda, G., & Krewer, B. (1997). History of cross-cultural psychology. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Theory and method* (Vol. 1, pp. 1-42). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Ingleby, D. (1995). Problems in the study of the interplay between science and culture. In N. R. Goldberd, & J. B. Veroff, *The culture and psychology reader* (pp. 108-125). New York: New York University Press.
- İmamoğlu, O. (1987). An interdependence model of human development. In Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Growth and progress in cross-cultural psychology* (pp. 138-145). Lisse, the Netherlands: Swets & Zeitlinger
- İmamoğlu, O., Küller, R., İmamoğlu, V., & Küller, M. (1993). Social psychological worlds of Swedes and Turks in and around retirement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24, 26-41.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996a). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996b). Özerk-ilişkisel benlik: Yeni bir sentez. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11 (37), 36-43.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1997). Individualism and collectivism. In J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kağıtçıbaşı (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology*:

- Social behavior and applications* (Vol. 3, pp. 1-49). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Karadayı, F. (1994). *Toplumunuzda bireycilik toplulukçuluk eğilimlerinin bir göstergesi olarak ilişkilik-özzerklik ölçeğini geliştirme çalışması*. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi ne sunulmuş tebliğ, 22-25 Eylül, Ankara.
- Kim, U., & Berry, J. (1993). *Indigenous psychologies: Research and experience in cultural context*. Newbury, CA: Sage.
- Lonner, W. J. (1980). The search for psychological universals. In H. C. Triandis, & W. W. Lambert (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology: Perspectives* (Vol. 1, pp. 143-204). Boston: Allyn & Bacon.
- Lonner, W. J., & Adamopoulos, J. (1997). Culture as antecedent to behavior. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Eds), *Handbook of cross-cultural psychology: Theory and method* (Vol. 1, pp. 43-83). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Kuhn, T. (1970). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kumar, K. (1979). Indigenization and transnational cooperation in social sciences. In K. Kumar (Ed.), *Bonds without knowledge*. Honolulu: East-West Cultural Learning Institute.
- Miller, J. G. (1997). Theoretical issues in cultural psychology. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Eds), *Handbook of cross-cultural psychology: Theory and method* (Vol. 1, pp.85-129). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Moghaddam, F. M. (1987). Psychology in the three worlds: As reflected by the crisis in social psychology and move toward indigenous third-world psychology. *American Psychologist*, 42, 912-920.
- Moghaddam, F. M. (1993). Traditional and modern psychologies in competing cultural systems: Lessons from Iran 1978-1981. In U. Kim, & J. Berry (Eds.), *Indigenous psychologies: Research and experience in cultural context* (pp. 118-133). Newbury, CA: Sage.
- Moghaddam, F. M., Taylor, D. M., Wright, S. C. (1993). *Social psychology in cross-cultural perspective*. New York: Freeman and Company.
- Misra, G., & Gergen, K. J. (1993). On the place of culture in the psychological sciences. *International Journal of Psychology*, 28, 225-243.
- Mohanty, A. (1988). Beyond the horizon of Indian psychology. The Yankee doodler. In F. M. Sahoo (Ed.), *Psychology in Indian context* (pp. 1-8). Agra: National Psychological Corporation.
- Ogbu, J. U. (1987). Variability in minority school performance: A problem in search of an explanation. *Anthropology & Education Quarterly*, 18, 312-334.
- Öngel, Ü., & Smith, P. B. (1994). Who are we and where are we going? JCCP approaches its 100th issue. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 25, 25-53.
- Öngel, Ü., & Smith (basımda). The search for indigenous psychologies: Data from Türk and former USSR. In J. G. Adair & R. Diaz-Loving (Eds.), *Indigenous psychologies: The meaning of the concept and its assessment*.
- Pike, K. L. (1954). Emic and etic standpoints for description of behaviour. In K. L. Pike, *Language in relation to unified theory of the structure of human behaviour*. Glendale, CA: Summer Institute of Linguistics.
- Poortinga, Y. H. (1997). Towards convergence? In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Eds), *Handbook of cross-cultural psychology: Theory and method* (Vol. 1, pp. 347-387). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Poortinga, Y. H., van de Vijver, F. J. R., Joe, R. C., & Van de Koppel, J. M. H. (1987). Peeling the onion called culture: A synopsis. In C. Kagitçibasi (Ed.), *Growth and progress in cross-cultural psychology* (pp. 22-34). Lisse, the Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- Ratner, C. (1997). *Cultural psychology and qualitative methodology*. New York: Plenum Press.
- Rohner, R. (1984). Toward a conception of culture for cross-cultural psychology. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49, 701-708.
- Rudmin, F. (1987). Should the IACCP expand its mandate? Three specific proposals. *Cross-Cultural Psychology Bulletin*, 21, 1-2.
- Shweder, R. A., Mahapatra, R. A., & Miller, J. G. (1987). Culture and moral development. In J. Kogan, & S. Lamb (Eds.), *The emergence of morality in young children* (pp. 1-89). Chicago: University of Chicago Press.
- Showred, R. A. (1990). Cultural psychology-what is it? In J. Stigler, R. Shweder, & G. Herdt (Eds.), *Cultural Psychology: Essays on comparative human development* (pp. 1-43). New York: Cambridge University Press.
- Segall, M. H. (1979). *Cross-cultural psychology: Human behavior in global perspective*. Monterey, CA: Brooks/Cole.

- Segall, M. H., Lonner, W. J., & Berry, J. W. (1998). Cross-cultural psychology as a scholarly Discipline. On the flowering of culture in behavioral research. *American Psychologist*, 53, 1101-1110.
- Sinha, D. (1984). Psychology in the context of third world development. *International Journal of Psychology*, 19, 17-29
- Sinha, D. (1997). Indigenizing psychology. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Eds), *Handbook of cross-cultural psychology: Theory and method* (Vol. 1, pp. 129-171). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Smith, P. B., & Bond, M. H. (1999). *Social psychology: Across cultures*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Somer, O., & Goldberg, L. R. (1999). The structure of Turkish trait-descriptive adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 431-450.
- Tharp, R. G. (1987). Psychological variables and constants. Effects on teaching and learning in schools. *American Psychologist*, 44, 349-359.
- Triandis, H. C., Lambert, W. W., Berry, J. W., Lonner, W. T., Heron, A., Brislin, R., & Draguns, J. (Eds.). (1980). *Handbook of cross-cultural psychology* (Vols. 1-6). Boston: Allyn & Bacon.
- Triandis, H. C. (1993). Comment on Misra and Gergen's: Place of culture in psychological science. *International Journal of Psychology*, 28, 248-249.
- Veroff, J. B., & Goldberger, N. R. (1995). *The culture and psychology reader: What's in a name? The Case for intercultural psychology* (pp. 3-23). New York: New York University Press.